

Over God

ETIENNE
VERMEERSCH

OVER GOD

Uitgeverij
**VRJ
DAG**

Inhoud

© 2016 – Etienne Vermeersch & Uitgeverij Vrijdag
Jodenstraat 16, 2000 Antwerpen
www.uitgeverijvrijdag.be



Omslagontwerp: Loudmouth, Utrecht
Vormgeving binnenwerk: theSWitch, Antwerpen
Auteursfoto: James Arthur Gekiere

NUR 730
ISBN 978 94 6001 470 3
D/2016/11.676/329
e-boek
ISBN 978 94 6001 471 0

Niets van deze uitgave mag door middel van elektronische of andere middelen, met inbegrip van automatische informatiesystemen, worden gereproduceerd en/of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Woord vooraf	7
Deel 1 Prolegomena	
1 Over mijn levensweg	15
2 Over cognitieve dissonantie	21
Deel 2 Vertoog en postscriptum over de god van het christendom	
1 Kort vertoog over de god van het christendom	29
1 Inleiding over de methode	29
2 Waarom de christelijke god niet bestaat: algemene argumenten	34
3 Bijbelse argumenten tegen het bestaan van de god van het christendom	47
2 Postscriptum	
1 Over de definitie van ‘de god van het christendom’	69
2 Hoe leest men een ‘Openbaring’?	81
Deel 3 Afsluitend nawoord	93
Slotbeschouwing	129

Woord vooraf

In 1992 programmeerde VTM, de Vlaamse commerciële tv-zender, een reeks interviews waarin een aantal bekende figuren herinneringen konden ophalen aan de periode waarin ze 21 jaar geworden waren. Op 10 augustus was het mijn beurt en het jaar waarop het gesprek betrekking had, was 1955. Dat jaar had ik volledig doorgebracht in het noviciaat van de jezuïeten in Drongen. Hoewel we toen weinig contact met de buitenwereld hadden, waren toch een aantal belangrijke gebeurtenissen tot ons doorgedrongen. Het gesprek ging hoofdzakelijk daarover. Maar onvermijdelijk moest ik ook over mijn belevenissen in dat klooster vertellen en over de diep religieuze gevoelens die ik toen beleefde. Eerlijkheidshalve voegde ik eraan toe dat ik sindsdien volledig afstand gedaan had van het geloof dat mij toen bezielde. Na enig aandringen van de interviewster preciseerde ik verder dat ik al een geruime tijd helemaal zeker was dat de god van het christendom niet bestaat en dat ik daar beslissende argumenten voor had. Het was blijkbaar de eerste maal dat iemand deze overtuiging met zo'n gevoel van zekerheid in een tv-programma uitte. Er volgde daarop een lawine van brieven naar de diverse kranten en ook rechtstreeks naar mezelf. Sommige briefschrijvers waren echt vijandig, anderen dreigden voor mij te zullen bidden... maar een belangrijke groep vroeg mij beleefd welke mijn argumenten waren voor deze uitspraak. Om daarop te antwoorden heb ik toen de tekst

geschreven die hier onveranderd wordt herdrukt: *Kort vertoog over de god van het christendom*. Hij werd naar vele tientallen briefschrijvers gestuurd en in 1993 gepubliceerd in het tijdschrift *Parodos*.

De tekst en een lezing hierover voor de Nederlandse Skeptische Vereniging gaven aanleiding tot een reeks reacties, waarop ik dan weer antwoordde met een *Postscriptum over de god van het christendom*, dat onder meer op de website van *Skepsis* werd gepubliceerd. Die twee teksten vormen het kernstuk van dit boek.

Sindsdien is er rond de problematiek inzake het godsbestaan heel wat gebeurd.

Van 1992 tot 1993 werd in de *Correspondence* van het wetenschappelijk tijdschrift *Nature* een discussie gevoerd over de relatie tussen godsdienst en wetenschap.

Herman Philipse publiceerde in 1995 een reeks opstellen onder de titel *Atheïstisch manifest en de onredelijkheid van religie*, waarmee de discussie in Nederland werd aangewakkerd.

Vanaf 2004 kwam de beweging *New Atheism* op gang, met *The end of Faith* van Sam Harris; in 2006 gevolgd door *Letter to a Christian Nation*. In datzelfde jaar verschenen dan *The God Delusion* van Richard Dawkins en *Breaking the Spell* van Daniel Dennett en in 2007 *God Is Not Great* van Christopher Hitchens. Deze vier auteurs, van wie de werken bestsellers werden, noemt men 'the four horsemen', met een toespeling op de 'vier ruiters' van de Apocalyps (in het boek *Openbaring*: 6, 1-7). Ook nog anderen worden 'nieuwe atheïsten' genoemd, waaronder Victor Stenger met *God; the failed hypothesis*

(2007). Een enigszins aparte plaats neemt Michel Onfray in, die in 2005 zijn *Athéologie, physique de la métaphysique* publiceerde. Deze werken zijn in het algemeen gekenmerkt door hun strijdend karakter: de godsdienst wordt er niet alleen als een vergissing beschouwd, maar ook als een reëel gevaar voor de mensheid. Ze gaven ook aanleiding tot een groot aantal publieke debatten.

Vanuit christelijke hoek kwam dan weer een tegenbeweging. Die werd ingezet door Alister McGrath: *Dawkins' God: Genes, Memes and the Meaning of Life* (2005), een werk dat vooral vroegere atheïstische publicaties van Dawkins bespreekt, en voortgezet door Chris Hedges: *I Don't Believe in Atheists* (2008). Vanaf 2006 namen ook gelovige wetenschapsmensen een eigen positie in Francis Collins met *The Language of God* en Joan Roughgarden: *Evolution and Christian Faith*. Een heel opmerkelijk boek was dit van de bekende atheïstische filosoof Anthony Flew: *There is a God* (2007) waarin hij van zijn 'bekering' tot het godsgeloof getuigenis aflegde.

Ik vermeld hier deze auteurs als markante vertegenwoordigers van de discussies rond het 'Nieuw Atheïsme', maar verwante problemen werden nog in heel wat andere werken aangeboord.

Dit alles om aan te tonen dat de thema's die ik in 1992 naar voren bracht, nog altijd stof voor discussie bieden.

In het laatste deel van dit boek, *Afsluitend nawoord*, zal ik hierop wat commentaar leveren. In een eerste deel, *Prolegomena*, komen twee thema's aan bod waarvan het belang, in

deze context, mij, met de tijd, meer en meer duidelijk geworden is.

De film *A Beautiful Mind* van Ron Howard brengt het deels waargebeurde verhaal over de briljante wiskundige John Nash, die een substantiële bijdrage leverde tot de wiskundige speltheorie; hij kreeg er uiteindelijk de Nobelprijs voor. Nash had echter een neiging tot schizofrenie. In de acute vorm ervan had hij hallucinaties waarin hij, samen met ‘vrienden’, de wereld poogde te redden. Volgens de film slaagt hij er door zijn verstand, zijn wilskracht en de liefde van zijn vrouw in die ziekte te overwinnen. Maar na de uitreiking van de Nobelprijs komt hij in een lange gang opnieuw zijn oude, hallucinatoire ‘vrienden’ tegen. Die verwijten hem zijn ontrouw: hij heeft hen verraden, zelfs hun bestaan heeft hij ontkend. Die scene heeft een diepe indruk op mij nagelaten. Ik herinnerde mij de periode, begin jaren 60, waarin ik afscheid nam van God. Hierbij had ik toen meermaals het gevoel dat ik verraad pleegde tegenover degene die gedurende 24 jaar mijn grote liefde geweest was; voor wie ik mijn hele leven had willen opofferen, met inbegrip van eeuwige geloften van zuiverheid, armoede en gehoorzaamheid.

Door studie en rationeel denken was ik tot het besluit gekomen dat die God niet bestaat en dat Jezus een gewone mens geweest was, allicht met opmerkelijke eigenschappen, maar niet meer dan andere bekende figuren; een mens overigens, waarover we weinig met zekerheid weten. Het heeft een tijdje geduurd vooraleer ik, door mijn rede, het gevoel dat ik verraad pleegde, kon overwinnen. Deze film heeft me opnieuw in herinnering gebracht hoe moeilijk het is voor mensen die

diepgelovig zijn opgevoed om op zuiver redelijke gronden aan dat basisgevoel te ontkomen. Vanwege deze neiging tot trouw aan een geliefde – of gevreesde – God, kunnen velen moeilijk van hun geloof afstand doen: ze weigeren zelfs de argumenten tegen het godsgeloof ook maar in overweging te nemen.

Als uiting van mijn begrip daarvoor, en om duidelijk te maken dat mijn argumentatie niet vijandig bedoeld is, maar als een uitnodiging tot meedenken, breng ik in een eerste *Prolegomenon* een relaas over de weg die ik zelf sinds mijn zeer gelovige kinderjaren en jeugd heb afgelegd.

In het tweede *Prolegomenon* probeer ik te achterhalen hoe die trouw aan diep vastgeankerde standpunten en houdingen te verklaren is, met andere woorden welke psychische mechanismen deze weerstand tegen verandering veroorzaken. Ik bespreek daarbij hoofdzakelijk de theorie over cognitieve dissonantie van Leon Festinger.

DEEL I
Prolegomena

1 Over mijn levensweg

Ik ben geboren in 1934 in Sint-Michiels, een gemeente die nu tot Brugge behoort, maar die toen nog een vrij landelijk karakter had. Mijn vader was machinist bij de spoorwegen (stoomlocomotief) en, door werkloosheid na de crisis van 1930, een tijdlang ook smid. Mijn moeder, dochter van een schrijnwerker, was huisvrouw. Mijn ouders waren gelovig katholiek en mijn moeder was bovendien zeer godvruchtig.

Ik ben dus gelovig opgevoed. Hierbij speelde de kennis van de geloofswaarheden een rol, maar evenzeer de praktijk en een emotionele houding.

Vanaf mijn eerste communie, rond zes jaar, was ik heel vroom. Ik werd misdienaar en herhaaldelijk beleefde ik tijdens de kerkelijke plechtigheden momenten van diepe ontroering. Ik heb mij gedurende mijn talloze aanwezigheden in de kerk nooit verveeld. Dagelijkse mis en drie dagen in de week lof; op zondag communiemis, hoogmis, vespers en lof, om van bijzondere gelegenheden zoals berechting, processies, vieringen in de Goede Week, enzovoort nog te zwijgen en, tussendoor, begravenissen en huwelijken. Vanaf het vijfde leerjaar ging ik naar het college in Brugge. Daar werd dezelfde intensiteit van deelname aan het godsdienstige gebeuren gevraagd. Bovendien werd ik met enthousiasme lid van het kathedraalkoor. Ik behoorde tot de weinige leerlingen die geen bezwaar hadden tegen de zondagse vespers en lof. Vanaf de vijfde Latijnse deed ik ook iedere

vrijdag de kruisweg – zonder enige verplichting. Ik denk nog met een zekere weemoed terug aan de plechtigheden van de Goede Week en aan de Paasliturgie. Ook tijdens mijn humaniora was de geloofsbeleving voor mij dus probleemloos; ik heb er zelfs vormen van intense godsdienstige ontroering gekend.

Toen ik in de poësis (het voorlaatste jaar) *Zuster Virgilia* van Gerard Walschap las, leidde dit tot een zware geloofscrisis. Ik kwam tot de bevinding dat men alle ‘wonderlijke’ aspecten van de ‘heiligheid’ van deze zuster Virgilia wel vanuit de godsdienstige optiek kon verklaren en begrijpen, maar dat er evengoed een louter psychologische benadering voor te vinden was. Hierop doordenkend kwam ik tot het besluit dat ook *mijn eigen geloof* van al die jaren, met inbegrip van die belevissen en ontroeringen, verklaarbaar waren vanuit mijn opvoeding en de wijze waarop ik met mijn eigen verstand en emoties daarop gereageerd had. Veel later ben ik te weten gekomen dat Thérèse Martin (de heilige Theresia van Lisieux) jarenlang door dezelfde gedachte gekweld werd.

De rationele grondslag voor mijn geloof, de reden waarom het op *waarheid* aanspraak kon maken en niet alleen op het verschaffen van subjectieve emotionele vertroosting, viel dus weg.

Meerdere maanden heb ik toen ongeveer in een toestand van ‘ongeloof’ geleefd. Ik moet er de nadruk op leggen dat dit, in tegenstelling tot wat bij veel anderen het geval was, niets te maken had met externe factoren, zoals onbevredigdheid met de kerk of de priesters rondom mij.

Toch was er iets wat mij ervan weerhield de radicale en definitieve stap naar het ongelooft te zetten, namelijk het groeiende besef van mijn behoefte aan een fundering van de waar-

den. Ik was onwrikbaar overtuigd van het belang van liefde, vriendschap, rechtvaardigheid, waarheidsliefde enzovoort, en ik kreeg de indruk dat ik zonder God geen fundering voor deze waarden meer had, en dat ze dus relatief en willekeurig zouden zijn. Zonder dat toen te beseffen, kwam ik dus tot ongeveer dezelfde gedachte als Iwan in *De gebroeders Karamazov* van Dostojevski: ‘*Bez Boga vsjo pozvoleno*’ (zonder God is alles toegelaten). Ik vond die gedachte meer en meer ondraaglijk. In die tijd las ik ook nogal wat existentialistische literatuur en ongeveer halweg de retorica (laatste jaar) inspireerde mij dat tot de volgende houding.

Ik bleef erbij dat ik inderdaad nooit meer een rationeel fundament voor een godsgeloof kon hebben. Maar de wanhoop inzake het fundament voor waarden, bracht mij ertoe een niet rationeel gefundeerde *sprong naar God* te wagen: zonder die sprong kon ik immers geen zin meer aan mijn leven geven.

Naarmate ik mij gaandeweg van die gedachte liet doorringen, leek het mij normaal dat ik in deze overgave aan God totaal consequent moest zijn: mijn hele leven hieraan wijden. Ik overwoog een tijd of ik trappist kon worden, maar dat werd door een ‘geestelijke leider’ met verwijzing naar mijn persoonlijkheidskenmerken afgeraden. Zo heb ik uiteindelijk de keuze gemaakt voor de jezuïetenorde. Ik kan de diverse overwegingen en belevissen die dat bepaald hebben hier niet volledig uiteenzetten, maar die hebben ertoe geleid dat ik in 1953 ingetreden ben bij de jezuïeten, waar ik eind 1958 weer ben uitgetreden.

Tijdens deze kloosterjaren, vooral tijdens de twee jaar noviciaat, heb ik het bij momenten heel moeilijk gehad – ik heb een sterke tendens naar autonomie en binnen een orde

die gehoorzaamheid centraal stelt, was dat een bron van psychische, zelfs psychosomatische moeilijkheden – maar aan de andere kant heb ik ogenblikken van ontroering gekend, ik mag zelfs zeggen ‘verrukking’, waarbij de tranen over mijn wangen rolden van geluk, een vorm van geluk waarvan ik de weerga sindsdien niet meer beleefd heb.

Toch ben ik daar langzamerhand tot de overtuiging gekomen dat het instituut ‘klooster’, en bij uitbreiding de katholieke kerk in het algemeen, zoveel interne tekorten en inconsequenties vertoonde – van diepgaande aard – dat mijn overtuiging van de zin ervan en derhalve ook mijn motivatie het lieten afweten. Daarom ben ik uitgetreden.

Nu ik hier achteraf over nadenk, heb ik de indruk dat ik het vooral moeilijk had met het feit dat zowel het klooster als de kerk mij op ethisch en intellectueel gebied tot ontrouw aan mezelf leidden. Twee voorbeelden. Tijdens een bezoek aan een zieke medebroeder had ik gedacht dat ik iets langer bij hem kon blijven dan voorzien en zo miste ik een deel van de (verplichte) meditatie. De novicemeester zei dat dit een onverantwoorde overtreding van de regel was, en dus een zonde. Hoewel ik meende dat ik eigenlijk een goede daad gesteld had, heb ik dit toch gebiecht. Tot nu toe schaam ik me over deze ontrouw aan mezelf. Zo kwam ik tot de overtuiging dat de leer van het klooster over gehoorzaamheid nefast kon zijn. Wat de kerk betreft; sinds mijn jeugd was ik ervan overtuigd dat de bevolkingsexplosie het grote probleem van de mensheid was. Het feit dat de kerk een efficiënte geboorteregeling verbood, was dus onhoudbaar. Toch heb ik mij er in het noviciaat een hele tijd bij neergelegd: ontrouw aan mijn intellectueel inzicht.

Natuurlijk is het een opeenhoping van dergelijke struikelblokken die uiteindelijk mijn ‘vaarwel dan’ tegen klooster en kerk teweeggebracht heeft.

Mijn geloof in God was toen nog niet verdwenen. Vrij snel na mijn uittreden zag ik de film *Het zevende zegel* van Ingmar Bergman, waarin een ridder die ontgoocheld van de kruistocht terugkomt wanhopig naar de waarheid zoekt. Het was alsof die film voor mij gemaakt was.

Mede door het feit dat ik, naast klassieke filologie, ook filosofie studeerde, is het ontwikkelen van een nieuwe wereldbeschouwing vanzelf verdergegaan. Hoewel ik, zoals boven uitgelegd, nu en dan de indruk kreeg dat ik verraad pleegde tegenover Jezus, van wie ik zo gehouden had, vond ik tevens dat ik het recht en zelfs de plicht had de waarheid te zoeken. Stilaan verdween dat crisisgevoel en tevens de dwang om mij op het gebied van wereldbeschouwing te forceren. Na ongeveer anderhalf jaar nadenken en met anderen discussieren, stelde ik rustig vast dat ik totaal ongelovig geworden was.

Later heb ik de geschiedenis van het christendom bestudeerd en de gruwelen die het heeft veroorzaakt. Ik heb ook veel geleden onder het feit dat mijn ongelooft mijn moeder ongelukkig maakte. Deze twee factoren, maar misschien vooral het besef dat de traditionele leer van de kerk aan de grondslag lag van de vervreemding tegenover mijn moeder, hebben mij gebracht tot een strijdende vorm van ongelooft en van antiklerikalisme. Velen hebben later gedacht dat dit het gevolg was van onvrede met mijn jezuïetenverleden, maar daar is niets van aan.

Met deze uitleg over mijn persoonlijke ontwikkeling wil ik het volgende duidelijk maken.

Het *rationele betoog* over het niet-bestaan van de god van het christendom heeft onvermijdelijk een afstandelijk karakter. Ten onrechte zou men daaruit afleiden dat de belevenissen van *gevoelsmatige aard*, waarbij de hele persoonlijkheid betrokken is, mij vreemd zouden zijn, wel integendeel. Mijn eigen ervaringen hebben geleerd dat tussen rationeel inzicht en persoonlijke emotionele aanvaarding een kloof kan bestaan die soms moeilijk te dichten is. Mensen van mijn generatie, met een vergelijkbare opvoeding, hebben er soms veel langer over gedaan om ‘van God los’ te komen; anderen hebben die stap nooit gezet. Ik breek daar de staf niet over: tenslotte hebben mijn intense ervaringen op het gebied van het geloof en mijn filosofische studierichting het mij gemakkelijker gemaakt.

Hetzelfde begrip voel ik nog in grotere mate voor mensen die binnen de islam zijn opgevoed. Het zeer traditionele karakter van deze godsdienst en het geringe succes van secularisering en zelfs van progressieve islamtheologen, maakt het voor deze gelovigen heel moeilijk om voor een strikt rationeel betoog over hun God open te staan. Ayaan Hirsi Ali vertelt dat toen een vriend haar het bovenvermelde *Atheïstisch manifest* van Herman Philipse aanbod, ze woedend ‘haram’ riep en het in de hoek van de kamer gooide. De sterke band tussen de islam en het familiale leven maakt het besef van ontrouw en verraad des te ingrijpend.

In het volgend *Prolegomenon* worden de mechanismen van deze weerstand tegen verandering nauwkeuriger onderzocht.

2 Over cognitieve dissonantie

Op verschillende plaatsen in het Nieuwe Testament wordt aangekondigd dat Christus binnenkort zal terugkeren ‘om over de levenden en de doden te oordelen’. In de loop der eeuwen heeft die belofte ertoe geleid dat er geregeld zieners of profeten opstonden die de wederkomst van Christus op een bepaald moment vastlegden.

De eerste was Montanus. Hij voorspelde die wederkomst op een datum tegen het einde van de tweede eeuw. Toen er niets gebeurde, had men kunnen verwachten dat de beweging zou verdwijnen. Het tegendeel gebeurde. Montanus gaf een nieuwe interpretatie aan zijn profetie en zo ontstond een ‘ketterij’ met een aanzienlijke aanhang gedurende meerdere eeuwen.

Dit fenomeen heeft men in deze context herhaaldelijk kunnen vaststellen, maar vooral over twee dergelijke profetieën zijn we goed ingelicht.

In 1833 voorspelde William Miller het einde der tijden voor 1834. Toen dat zich niet voordeed, zei hij dat hij een rekenfout gemaakt had: het moest het jaar daarop zijn. Na de tweede mislukking van die profetie gaf hij er een nieuwe interpretatie aan en sindsdien werden de ‘millerieten’ een vrij aanzienlijke beweging, die zich nu ‘Adventisten van de zevende dag’ noemt.